

FINANS İLMİNE BİR GİRİŞ

*Muhtelif kaynaklardan
istifade ederek derlediğim
bu bahsı mümkün olduğu
kadar öz Türkçe kelime ve
terimlerle yazmağa çalıştım.
M. E.*

FİNANS KELİMESİNİN ANLAMI

Dil devrimile beraber ilim dilimize giren arsuulusal finans kelimesi üzerinde durmak ve bu kelimenin biraz etimolojisini yapmak ödevi herkesten önce bize düşer.

İlk zamanlarda finans kelimesinin mebdai ve manası hakkında türlü noktai nazarlar vardı. Fakat bugün bu kelimenin lâtince den geldiği tamamen anlaşılmıştır. Fr. j. Neumann'a göre bugünkü finans kelimesi ortaçağ lâtincesinde, finare suretinde ifade edilen finire masdarından gelmektedir. Finare masdarından bir çok manaya gelen finatio kelimesi çıkmıştır. Önce bir hakimin hükmü anlamına gelen bu kelime daha sonra böyle bir hüküm neticesinde verilen tediye mecburiyetine, bir taahüdün tediyeyle neticelenmesine ve daha sonraları her çeşit tediye ve hizmetlere karşılık kullanmağa başlanmıştır.

XIV üncü asırda başlayan para ve borsa muamelelerine finans işi veya finansal iş denilmeğe başlanırken bu kelime aynı zamanda vurgunculuk (mürabaha) ve hile makamına kullanılıyordu. Hatta o zamanın şair ve edipleri yazılarında finanserleri tel'in ederlerdi.

Bunları takib eden üçüncü bir devirde finans kelimesi ilk önce Fransada ve sonra diğer devlerde (kamusal ekonomik yönetime = ammenin iktisat idaresine) yapılan tediye manasına kullanılmış ve

nihayet devlet, belediye ve saire kamusal kurumların varidat ve masraf işleri de finans kelimesinin kavradığı geniş mefhuma girmiştir. Buna rağmen bazı uluslar, meselâ Almanlar bu kelemeyi özel girişimlere (hususî teşebbüslere) teşmil etmektedirler. Halbuki İngilizler ve Fransızlar ve daha bazı uluslar, belki daha doğru olarak, yalnız devlet maliyesinden bahsettikleri zaman bu manayı *finanse publique*, *Public Finance* suretinde tasrih ederek bizim *kamusal finans* suretinde ifade edeceğimiz mefhumu kullanmaktadırlar.

Finans ilminin konusu

Finansal ekonomi

Finans ilmi devletin ve komünlerin finansından, finansal ekonomi yönetiminden bahs eden bir ilimdir.

Kamusal ihtiyaçları gidermeğe yarayan vasıtaların tedariki ve harcanması hususunda devletin bir plan dairesinde başaracağı işler devlet finansı şeklinde ifade olunur. Devlet finansını kısaca devletin finansal ekonomisi olarak da alabiliriz. Burada devletten kast edilen mefhum, dar manasile devlet, yani ecnebilerin meselâ İngilizlerin *public*, Fransızların *publique* ve Almanların *öffentlich* mefhumları ile ifade etmek istedikleri (amme) kamuğ hizmetleri, kamusal finanstır. Kamusal (publik) finansla devlet maliyesinden mada, komünlerin bizde vilâyet idareyi hususiyelerin ve belediyelerin maliyesi de girer. *Public* kelimesi bizde eskiden amme veya *resmî* bugün kamuğ olarak da ifade edilmektedir.

Kamusal kurumların (resmî müesseselerin) sosyeteğe karşı olan vazifelerini yapabilmeleri için ekonomik vasıtalara, mallara, insan hizmetlerine ve mali servetlere malik olmaları icap eder. Bu amme hizmetlerini ifa etmek maksasile kamusal teşkilât vucude getirilir. Bu teşkilâtın yahut mekanizmanın işlemesi ve fonksiyonunu yapabilmesi bir takım masraflara ihtiyaç hasıl olur. Zamanımızda resmî memur ve işçilerin maaş ve ücretlerini verebilmek, resmî emlakın, binalar ve arazinin ve sair tesisatın idame ve işletmesini temin edebilmek, bir kelime ile kollektif bir surette tecelli eden kültür ve ekonomi ihtiyaçlarını giderebilmek para ile olur; bu paranın, yukarıda söylediğimiz gibi, tedarik ve harcanması devlete vilâyet ve belediyelere terekküp eden başlıca vazifelerdendir.

Devlet kurumunun genişlemesile finans işinin artması.

Devlet veya sair kamusal kurumlar maliyesi hakkında bir fikir edinebilmek için o devletin veya kurumun kültür hayatına, sosyal ve ekonomik düzenine ve esas teşkilâtına bakmak icap eder. Bu bakış bu kurumun varidat ve masrafları hakkında bir fikir verebilir.

Bugünkü devletlerin masrafı eski devletlerinkine nazaran çok daha fazlalaşmıştır. Eskiden bazı özel örgütlerin, (hususî teşkitâtın), dinî müesseselerin bizde evkafın, başka memleketlerde kiliselerin ve sair müesseselerin, maarife, fıkara bakma ve sair hususlarda gösterdikleri faaliyet yavaş yavaş azalmış ve bu vazifeler devletin vazifeleri arasına girmiştir. Fakat devletlerin kültür sahasında, sosyal ve ekonomik alanlardaki işleri de artmıştır. Genişleyen devlet ödevleri devlet teşkilâtının, meselâ yönetsel, tüzel, ekonomik örgeler (idarî, adlî, iktisadî organlar) ve ulusal savga (millî müdafaa) kuvvetlerinin artmasına sebep olmuştur. Artan nüfus, artan ihtiyaçlar, fazla üretim ve değiş (istihsal ve mübadele) doğurmuş ve teklerin üretimi (ferdî istihsal) yerine kollektif üretim (istihsal) kaim olmuştur. Sosyetenin ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları giderecek bazı kollektif kınavlar (faaliyetler) ve araçlar (vasıtalar) ileride göreceğimiz türlü sebeplerden ötürü, ferdinden sahai faaliyetinden çıkmış, devletin ve komünlerin faaliyet sahasına geçmiştir. Devlet idaresinin kısmen ademî merkeziyet (desantralizasyon) sistemine geçişi, vilâyet ve belediyelere bir çok işler yüklemiştir. Bundan dolayıdır ki idarede ademi merkeziyet tarzını kabul eden devletlerin masraf bütçesi (bütçenin masraf kısmı) daha kabarık, merkeziyet sistemile idare edilen devletlerin masraf kısmı daha az görünmektedir.

Muhtelif devlet maliyelerini, ve bunları bir bilânço şeklinde ifade eden bütçelerini, mukayese ederken bu memleketlerin içtimâî nizamını ve memleketlerde muhtelif sınıf ve fırkalar varsa bunların da hükûmete olan tesirlerini, memleketin genişliğini ve mevkiini, hudutların derecesi emniyetini, dünya iktisadiyatı ile olan ilişkisini, geçirdiği harpleri, zaferleri ve mağlûbiyetleri dikkatle tetkik etmek icap eder.

Devlet masraflarını karakterize eden bu faktörler kısmen varidat miktarları ve kısmen mükelleflerden alınan vergi nisbetleri hakkında bir fikir verebilir.

Meselâ eski devletlerde devlet varidatı, daha ziyade hükümdarların veya devletin emval ve emlakından temin edilir ve bunlarla nisbeten az olan ihtiyaçlar karşılanırdı.

Halbuki devletin ve devlet ödevlerinin genişlemesile bu türlü varidat ihtiyaca yetemedi; masrafları tamamen karşılamak için devlet tebaasının servet ve iradı üzerinden bir miktar alınmak usulüne (vergi) baş vuruldu.

Bu suretledir ki, vergi ve harç şeklinde ve miktarları ulusal ekonominin durumuna tarının, (ziraatin), zanaat ve endüstrinin, kapital ve iş hareketlerine velhasıl, ulusal gelir ve ulusal varlığa (servete) göre değişen, türlü vergiler doğmuştur.

Kamusal finans (devlet maliyesi ve özel finans (hususî maliye.)

Finans mefhumu:

Finans (maliye) mefhumu geniş anlamlı bir mefhum olduğu için gerek teklerin (ferdlerin) ekonomisinde (Einzelwirtschaft) ve gerek devletin ve sair kamusal kurumların amme müesseselerin iktisadında kullanılmaktadır. Bu mefhum Almanya'da ancak 18 inci asırda devlet varidatına mukabil olarak kullanılmıştır.

Fransada 16 ncı asırdan beri kullanılan "les finances," kelimesi devlet bütçesine tekabül ediyordu. Finans kelimesini diğer devletlerde almış ve bütçe yerine kollarıya başlamışlardır. Son zamanlarda finans mefhumu devlet maliyesinden maada, komünlere, belediyeler ve sair amme teşkilâtı tarafından kullanılmıştır.

Finans kelimesine mukabil Türkçede "maliye," ve finansal'a mukabil "mali" kelimesi bizde de aynı zamanda hususî müesseselerin para ve iktisat işlerinde kullanılmıştır.

Devlet finansını özel finanslardan ayıran cihet devlet vazifelerin yüksekliği ve devletin özel müesseselerin üstünde egemen durumudur. Aralarında müşterek olan cihet her iki tarzın idare ve maliyelerini iktisadî kanuna göre, yani mevcut emek ve masrafla azami semere elde etmek prensibine göre hareket etmeleridir. Buna rağmen devlet ekonomisini hususî iktisaddan ayıran bazı mühim noktalar vardır. Bir çok hizmetlerin devlet veya ferdler tarafından yapılması hususunda ortaya atılan nazariyeler muhtelifdir. Bu nazariyeler zamandan zamana ve memlekette memlekete göre değişebilir.

Bununla beraber her memlekette ancak devletin yapabileceği bazı işler, kollektif ihtiyaçlar vardır. Devlete has olan genel vazifeler bilhassa kültürel ve soysal ihtiyaçların teminine

[1] Lutz, Public Finance, s-1-4

[2] Eheberg, Lehrbuch der Finanzwissenschaft 1-4

matufdur. Meselâ genel güvenliğin (umumî emniyetin) muhafazası, adaletin temini, maarifin yayılması gibi genel ihtiyaclar buraya girer. Ferdler ve bunların temsil ettiği özel ekonomide daha ziyade özel asıg (menfaat hususiye), hakimdir. Özel kurumlarda ön safta kazanç, kâr, ve çok ve sonra menfaat ictimaiye gelir. Genel kültür ihtiyacları ile maddî ve hususî ihtiyaclar arasında, devlet ekonomisile, dolayisile maliyesi hususi ekonomi ve maliye arasında şu belli başlı farklar vardır:

1. Devlet ve diğer kamusal kurumlar (amme müesseseleri) daimi bir hayata maliktir.

2. Devlet egemenliğine (hakimiyet) ve otoritesine istinaden fertlerden bir hizmet veya nakdi bir iştirak hissesi ister. Bu hissei iştirake mukabil devlet bir şey yapmayabilir. (Meselâ vergilerde)

3. Devletin yaptığı bir çok işler ölçülemez, kavranamaz, gayri maddi hizmetlerdir. Emniyet ve asayişin temininde olduğu gibi.

4. Devlet finansında önce masraf ve ondan sonra varidat tayin edilir. Özel ekonomide bunun tam tersidir.

5. Devlet ekonomisinde ve finansında, varidat temini asıl gaye (Selbszwek) değil, gayeye erişmek için vasıtaadır.

ad 1: Tarihe bakacak, olursak bazı devletlerin değiştiğini, bazılarının ortadan kalktığını görürüz. Fakat bununla devletin geçici bir teşekkül olduğu isbat edilmiş olmaz. Devlet mefhumundan bahsolunduğu vakit, prensip itibarile, nazariyat itibarile daima bir kurul (heyet) hatırımıza gelir. Devletin devamlı bir heyet olması bilhassa iki surette tecelli eder: Bir kere servet terakümünde ve bir kere de devlet borçlarında. Fert, hayatında tesadüf etmesi ihtimali olan bazı hadiseler, afetlere karşı durabilmek için ihtiyat teşkil etmek, servet, sermaye biriktirmek ister. Halbuki devlet, bazı istisnai vaziyetler haricinde, sermaye terakümüne müracaat etmez. Buna ihtiyacı da yoktur. Devlet istediği vakit vergi suretinde efradın servet ve iradından bir hisse alabileceği gibi, icabında da istikraz yoluna müracaat edebilir. Devletin vergi kanallile toplayacağı sermayeler gene mükelleflerin sırtından çıkacağı ve halkın geçim (maîşet) ve genliğine (refahına) zarar vereceği için devletin ayrıca servet dolayisile sermaye biriktirmesine lüzum yoktur.

Fakat devletin, fevkalâde hallerde sarfolunmak üzere, ve halkı iz'ac etmeyecek tarzda ihtiyat teşkil etmesine bittabi cevaz verebilir. Devletin başardığı hizmetler yalnız bir nesle inhisar etmeyip ge-

lecek nesillere de şamil olduğundan produktif sahalara tahsis edilecek paralar için devlet istikraz yoluna da gidebilir. Bu mesele maliyenin istikrazlar bahsında ayrıca görülür.

ad 2: Devlet yaptığı bir çok işlere karşılık olsun olmasın, fertlerden bir iştirak hissesi isteyebilir. Hususî müesseselere has olan, hizmete mukabil hizmet prensibine, devlet her zaman riayet etmez. Devlet mukabilinde doğrudan doğruya bir iş yapmasa da halktan bir pay, bir vergi alır. Bu hak hukuk âmme ve felsefe âmme noktai nazarından da justifiye edilmiştir. Devlet icabında her şey isteyebilir.

Devletin iktisat işlemelerinden sayılan demiryolları, orman ve arazi hasılâtı, masarifin pek azını kabatabildiği için varidatın hemen büyük bir kısmı vergiler sayesinde temin edilir.

ad 3: Devletin yaptığı işlerden bir çoğu gayrı maddî hizmetlerden tereküp eder. Bu hizmetlerin kavranması, ölçülmesi çok kere mümkün değildir. Devletin ordu, deniz ve hava filosu ve sair savga (müdafaa) kuvvetlerle elde ettiği emniyetin para ile ölçülmesi gayrı kabildir. Yahut ta ilim ve maarifin neşrü tamimi hususunda sarfettiği masrafların semeresini rakamla ifade etmek veya bir şosenin her ferde temin ettiği menfaati tayin etmek mümkün değildir.

Bu zorluklardan dolayı devletin masraf hesaplarını, rantablite hesaplarını kontrol etmek, gayrı kabil olmasa bile, çok güç bir meseledir. Halbuki hususî müesseselerde bu hesaplar bütün teferüatına kadar yapılır.

ad 4: Devlet maliyesi (bütçe) tanziminde önce masraflar tayin edilir. Hususî müesseselerin hesaplarında ise, önce varidat tesbit edilir. Devlet sosyetenin muayyen kolektif ihtiyaçlarını, her ne bahasına olsun, temin etmekle mükellef olduğu için, usulü muhasebesinde önce ihtiyaçların ve bu istiyaçlara tahsis edilecek sarfiyatın neden ibaret olduğunu bilmek ister. Devlet bütçesinde masraf varidata esas olmalıdır kurulu (kaidesi) finans ilminin kurulmasından itibaren bütün kitapların ihtiva ettiği bir prensiptir. Yalnız esas itibarile doğru olan bu kaide suiistimal edilmemelidir. Meselâ, halkın serveti ve vergi verme hususunda ekonomik kapasitesi, finansı mahdut olan bir şehirde muazzam bir belediye sarayı veya buna benzer bir devlet binası yaparken bu kaideye istinaden masraf esastır, varidat buna uymalıdır, diye hareket etmek doğru değildir. O halde masraf varidata dolayısıyla mükelleflerin iktisadî ve malî kudret ve kabiliyetleriyle mütakabil olmalıdır. O halde masraf tes-

bitinde hususi iktisat ve milli iktisat menfaatleri birlikte tetkik edilmelidir.

ad 5: Özel ekonomide de başlıca bir prensiptir. İhtiyaçların giderilmesinde bir had yoktur, kapitalist rejiminde hemen bütün müesseseler ihtiyaçların tatminden ziyade hadsiz kâr, "fazla temettü,, elde etmek isterler. Halbuki devlet bu prensibe göre hareket edemez; buna lüzum ve ihtiyaç da yoktur. Neden ve kimin için fazla kazansın, tekrar ferde iade edilecek bir hissenin, bir mülkün tasarruf hakkını (Verfügungsrecht) neden ondan alıp bir tarafa koyalım. Bu tarzda hareket sosyalist ve komonist bir rejimde tatbik edilebilir. Çünkü onlar yarınki nesli genliğe (refaha) kavuşturmak ister. Fakat bu prensibinin dışında devletin gayesine, yani temsil ettiği sosyete, ulusu refaha iriştirmek için yapacağı vazifeler, birer araçtan, bir tedbirden başka bir şey değildir.

FİNANS İLMİ

Finans ilminin mefhumu ve vazifesi :

Finans ilmi finansal ekonominin ilmidir. Finansal ekonomiden (mali iktisattan) maksat devletin mali işlerinin idaresidir. Devletin ve sair âmme müesseselerin mali idarelerini ne gibi esaslara, usullere göre tanzim etmelerini gösteren, varidat kaynaklarını ve vasıtalarını bulan ve bu yolda tedbir alan finansal siyasadan, finans politikasından tereküp eder. Finans siyaseti âmme ihtiyaçlarının maksada uygun ve iktisadî bir surette karşılanmasile de meşgul olur.

Finans ilminin ödevi *devletin finans alanında aldığı tedbirleri, yaptığı teşkilâtı araştırmak, izah etmek ve bunları bir sistem ve metot dairesinde irae etmektir.*

Finans ilmi bu esaslar dahilinde malî tezahüratın sebeplerini, dahili ve karşılıklı ilişkilerini araştırır, bunların içyüzünü ortaya çıkarmağa uğraşır, mukayese yolile muhtelif malî benzerlikleri ve ayrılıkları tayin ve sebeplerini izah etmeğe çalışır.

Finans ilmi eskidenberi finansal idare ve siyasetleri tetkik ve tahlil etmiş ve bunlardan elde ettiği neticeleri genel kurallar haline koymuştur.

Finans ilminin bu hizmeti finans mevzuatı kanuniyeye ve finans

siyasaya çok faydalı olmuş ve finansal ekonominin islâhını temin etmiştir.

Son yirmi otuz yıl evvelisine kadar finans ilmi yalnız devlet finansını mevzuuna alıyordu. Fakat bu müddet esnasında komünler ve şehir belediyeleri özel bir mahiyet kesbetmiş, işleri gerek devletin bunlara terk ettiği bazı vazifelerden ve gerek kendiliğinden ortaya çıkan hizmetlerden dolayı, fevkalâde artmıştır.

Fazla külfet fazla nimete göre olacağından bu idarelerin mıntakaları dahilindedi ahaliden istiyebilecekleri hisselerde fazlalaşmıştır.

Fakat netice itibarile devlet ve komün (Gemeinde) ihtiyaç giderme vasıtalarını tedarik ederken aynı kaynaklara baş vuracakları için maliye ilminde fazla tefrik yapmaya lüzum yoktur.

Yazımızda devlet finansı yanında komünal maliyeden de bahis edilecektir.

Maliye ilminin mevzuunu, muhtelif iktisatçı ve maliyeciler farklı işlemişlerdir. Daha doğrusu bazı bahisların maliye ilmine girmesi hususunda noktai nazar farkları vardır. Bu fark bilhassa devlet masrafları bahsında tecelli eder. Adam Smith ve Adolf Wagner gibi bazı müellifler kitaplarında devlet masraflarına büyük bir yer vermişlerdir. Leroy Beaulieu gibi bazı müellifler de maliye ilmini münhasiren devlet varidatına ait prensip ve nazariyelerin ilmî olarak almış ve devlet masarifi buraya dahil etmemişlerdir.

Fakat finans ilmi nihayet devlet maliyesinden bahseden bir ilimdir. Devlet maliyesi devlet bütçesinden ve bu da devlet varidatından ve masraflarından bahseder. Devlet masraflarından bahis etmemek demek devlet idaresinin, devlet bütçesinin bir kısmını nazarı itibara almamak ve mahiyeti bilmemek demektir. Bundan evvelki bahsımızda, devlet maliyesinin hususiyetlerine temas ederken, varidatın masra göre tayin edilmesi kaidelerini kurmuştuk. O halde devlet masraflarının nelerden ibaret olduğunu bilmemiz bir zarurettir.

Devlet masraflarını yalnız rakamlarını okumakla iktifa etmiyerek, onların üzerinde imal fikir etmek, aralarında münasebet bulmak öz bir ilim işidir.

Finans ilminin taksimi

Finans ilmi, finansal ekonominin taksim tarzına göre, üç esas kısma ayrılır :

1. Devlet masraflarına ait nazariyeler.
2. Devlet varidatına ait nazariyeler :
 - a) Devletin ekonomik işlemlerine dair nazariyeler
 - b) Genel vergi nazariyeleri ve harç nazariyeleri
 - c) İstikrazlara ait nazariyeler.
3. Varidat ve masarif arasındaki münasebetlere ait nazariyeler : bütçe nazariyeleri.
4. Devletten gayrı kamusal kurumların (amme müesseselerin) finansı.

Finans ilminin diğer ilimler ile olan münasebeti

1. Finans ilmi, devlet ilimlerinin, dolayısıyla devletin ve sair amme müesseselerinin hukukî, siyasî ve iktisadî vaziyet ve tezahüratı ile meşgul olan ilimlerin bir koludur. Finans ilminin en çok ilgili olduğu ilim ulus ekonomisi ilmidir. Maliye ilmi devlet idaresinden bahseden *idare hukuku*, *esasiye hukuku* ve *amme hukuku* gibi ilimlerle yakinen meşgul olur.

Finans ilmini anlamak için ulus ekonomisine ait nazariyatı ve tatbikatı bilmek lâzımdır. Maliyede geçen bir çok mefhumlardan gelir, hasılat, servet, kıymet ve semaye, ulus ekonomisi ilminde izah edilmektedir. [1]

Finans ilminde sık sık geçen inikas yahut *devrî rücu* (Überwälzung) meselesi ancak iktisadî kuvvet ve fiat mücadelelerine ait bilgileri bilmekle anlaşılır.

Ulus ekonomisine ait bilgiler devlet ekonomisinin gidişini kollama, vergilerin ağırlığı veya birtaraflığı hakkında ve içtimai vaziyet hakkında maliyecilerin dikkat nazarlarını celp eder.

Ulus ekonomisi politikası (Volkswirtschaftspolitik) devletin, fazla varidat temininden ziyade, kamusal kurumları (amme menfaatlerini) temin etmek maksadile işlettiği ekonomik müesseselerindeki tarzı hareketi bildirir, devletin meselâ nakliyecilik, madencilik işlerinde ne dereceye kadar hususi müesseseler ile rekabete girdiğini ve girmesi lâzım geldiğini araştırır.

[1] Öztürkçe = Osmanlıca	Almanca :	Fransızca :
gelir = irat	= Einkommen	revenu
ürüt = hasılat	= Ertrag	produit
varlık = servet	= Vermögen	richesse
değer = kıymet	= Wert	valeur
kapital = sermaye	= Kapital	capital

Finans ilminin idare hukuku veya idare ilmi ile olan münasebetinin devlet idaresinin devlet masarifinin nevi ve miktarını tayin etmesinden ileri gelir.

Esasiye hukuku, hukuk âmme veya siyasi ilimlerle olan ilişigine gelince, bütün finansal tedbirlerin hukuk esasiyeye uymak ve devletin takip ettiği siyasetle kabil telif olmaları icap eder.

2. Finans ilminden bir çok disiplinler, müesseseler ayrılmıştır. Bunlardan her biri finansın bazı tezahüratını mevzu olarak almış ve bunları tetkik ve izah etmeğe koyulmuştur.

Bu kısmi ilim ve bilgilerden bir kere finans tarihi zikredebiliriz. Bu ilim şubesi bir devletin veya kamusal bir kurumun geçmiş zamanlardaki maliyesinden bahseder.

Finansal hukuk (Finanzrecht) devletlerin finans alanındaki mevzuatı kanuniyesini kıyaslar ve araştırır. Bu mevzuatı kanuniye bütçeye, mali ve idari teşkilâta, vergi, harç ve istikrazlara dair olabilir.

Finans statistik: Mali vak'a ve tezahüratı rakamla tesbit ve mukayeseye yarar.

Finans statistiğın finans ilmine olan yardımı günden güne artmaktadır. Burada statistik yalnız ibareleri süslemek ve misal olarak kullanılmaktan ziyade, müsbet isbatlara yaramaktadır. Fakat burada her hangi bir rakkam değil, ancak *muayyen bazı* rakkamlar işe yarayabilir. Maliye ilmile meşgul olan kimse, kullanacağı rakkamı rastgele almayıp, muayyen bazı isbatların, araştırmaların icap ettirdiği şekilde ve mukayeseli olarak kullanırsa istatistikten istifade büyüktür.

Finans ilminde, doğru olmak şartile, rakamlardan edilen istifade sübjektif hükümlerden daha çok fazla olabilir. Maliye ilminin bir çok kısımlarında, uzun uzadıya fayda ve mahzurlardan bahs edileceği yerde, rakkamlar vasıtasile mukayeseler yapmak daha doğru bir fikir verir. Mamafi finans ilminin bir çok bölümlerinde rakam kullanamayız. Bu bahisler finans ilminin başlangıcı, bütçe ve vergi nazariyatı ve istikraz nazariyatından tereküp eder. Fakat bu bahisler haricinde tarihi kısımlardarda, bütçe ve vergilerin inkişafına ait bahislerde rakamlardan istifade büyüktür. Fakat bir çok finans kitaplarında rakkam kullanırken yalnız hareket ediliyor. Rakkamlar rasgele alınıyor. Halbuki kullanılacak rakkamlar sureti

mahsusada tertip ve tasnif edilen veya ettirilen istatistiklerden terekküp ederse, netice çok daha başka olur. Meselâ muayyen bir ekonomi işletmesinin devlet elinde daha (rantabl) verimli işleyüp işleyemediğini tayin edebilmek ve lehte ve alehte bir fikir yürütmek için mukayeseli istatistik, istatistikten anlamak şartile, çok işimize yarayabilir. Direkt ve indirekt vergiler arasındaki münasebet nedir; beher nufusa düşen vergi yükü nedir; muhtelif devletlerde nüfus başına düşen vergi yükü nedir? Gerçe ilim ne kadar exakt olursa olsun, bu rakkamlardan kati hükümler çıkaramaz, fakat nede olsa tahminler yapar ve (tandans) temayül gösterebilir.

FİNANS İLMİNİN TARİHİ

Finans ilminin tarihini tetkik edebilmek için maliyenin tarihini karıştırmak icap eder. Finans ilminin tarihi ortaçağa kadar uzanır. Gerçe tarihin daha eski devirlerine ait malî vesikalar vardır. Fakat bunlar tek tük malî tedbirleri gösteren ve ilmî araştırmalardan uzak olan malûmattan ibarettir. Eski Yunanlılar zamanında Aristotel ve bilhassa Xenophon ekonomik ve finansal işler hakkında yazı yazmışlardır. Meselâ Xénophon "Atina varidatı," hakkında yazdığı bir eserde Atina şehrine varidat tedariki meselesile meşgul olmuş ve başlıca tedbir olarak esir idhalâtını ve bunlar vasıtasile memlekette gümüş madenlerin işletilerek servet teminini tavsiye etmiştir.

Eski devlet şekilleri bugünkü devlet şekillerinden pek başka olduğu cihetle o zamanın malî tarihi ve malî tedbirlerini şimdiki-lerle mukayese etmek güç olur. Eski devirlerdeki devletlerin masrafları bilhassa harp masraflarından ve harbe yarayacak vesaitin (meselâ yolların, kalelerin, istihkâmların, abidelerin) masraflarından terekküp ediyordu. Bu masraflar yalnız devlet, dolayısile hükümdar tarafından değil, aynı zamanda savaşa iştirak eden kabile reisleri, beyler veya prensler tarafından çekiliyor, bir kısım asker onlar tarafından yapılıyordu.

Eski ve orta devirlerde, kelimenin hakikî manasile, devlet maliye-

Handb. der Finanzwissenschaft.

Eheberg, Finanzwissenschaft.

Lotz, Finanzwissenschaft.

G. Oèze, cours élémentaire de science des finances et de législation française.

sinden (finances publiques) bahsolunamazdı. Hükümdarlar, krallar kendilerine ait olan arazi ve emlakten (domen) ve kendilerine has olan bazı imtiyazların (régal) hasılatından varidat temin etmekte idiler. Krallar bu domenleri ya ailelerinden tevarüs ediyor veyahut kazandıkları harplerin neticesinde algı (ganimet) olarak elde ediyorlardı. Hediyeler ve saire buna inzımam ediyordu.

Memleketin sair hizmetleri meselâ nafia işleri yol ve köprü inşası tebaa ve askerlere gördülüyordu. Krallar ve memurları gezdikleri yerde o mahallin halkı tarafından besleniyordu. Hükümdarın memurları halktan cebren ve aynen (en nature) mahsul alırlardı.

Bu sebepleren dolayı, devlet masraflarından ve varidatından bahseden mevzulara tesadüf edilemiyor.

*
*
*

İtalyada : 12 inci ve 13 üncü asırda şehirler kuruluyor ve bunlarla beraber mali hususat ortaya çıkıyordu. Şehirler mahalli işlerin başarılması için bedeni, ayni ve nakdi vergilere müracaat ederlerli. Fakat bu devirde de maliyeye dair ciddi etütler vücudunda gelememi.

İlmi mahiyette mali yazılara tesadüf etmek için 15 inci asra kadar gerilemek icap ediyor. 15 inci asırda inkişaf eden **İtalya** şehirlerinde, bilhassa Floransa ve Napoli şehirlerinde, san'at, edebiyat yükselmiş ve devlet dolayısıyla şehir idare ve maliyesine dair eserler yazılmağa başlanmıştır. O zamanın müellifleri meyanında Carafa, Palmieri, Guicciardini ve Guetti zikredilmektedir.

O zamanın mevzularında, maliyenin gizli olmasından dolayı, nazarı dikkate çarpan şey, münakaşa ve tenkit eksikliği ve vergiler hakkında sarih fikrin mevcut olmamasıdır.

16 inci asırda **Fransada** mali yazılara tesadüf ediyoruz. Burada bilhassa Jean Bodin, Sully ve Pholosanus zikre değer. Bodin'in 1576 da yazdığı Les six livre de la Republique hakkındaki eserinde maliyeyi devletin damarları addetmektedir. Bodin tenkidî olan bu eserinde, sarayın lüksünden, tağşişi meskükâttan, memurluk satışından şikâyet etmektedir.

*
*
*

Almanyada : finansa ait en eski yazılardan Bornitz'in (1612) De aerario adlı eseri zikredilebilir. Bu zat arazi (domen) varidatını

müdafaa etmekte, istikrazı vergilere nazaran daha az teklikli bulmaktadır. Bilhassa halkı sıkan yüksek vergilerin aleyhindedir.

Yine Alman yazıcılardan Besold gene (De arario) adlı kitabında (1620) prenslerin vergi almak hakkını müdafaa etmekle beraber bunların fevkalâde zamanlara ait olmasını izah ederken domenlerin genişlemesini doğru bulmuyor.

Klock da vergi meseleleriyle uzun boylu meşgul olmakta ve vergilerin ancak verimli yerlere sarfını istemektedir. (1651) Haddi asgarî maişet meselesine ilk evvel temâs edenlerden biri de Klock'tur.

17 nci asırda İngilterede de bazı maliye müellifleri görülüyor. İngiliz Petty 1662 de yazdığı, "Treatise of Taxes and contributions,, eserinde istihlâk, irat ve servet vergilerinin faidelerinden bahsetmektedir. Hobbes namındaki muharrir de bilhassa istihlâk vergisini, Locke (1690) ise "contribution,, namını verdiği servet ve irat vergilerini müdafaa etmektedir. Locke'un nazariyeleri siyasete tesir ederek İngilterede (landtax) denilen bir nevi arazi vergisinin vazına sebebiyet vermiştir.

Finans ilminin asıl tekâmülü ekonomi ilmi tekâmülü ile başlar.

16 ıncı asırdanberi Avrupa (Territorialstaat) devletleri absoltizm'e doğru bir istihale geçirmiş ve bir çok devletlerde merkantilist bir iktisat siyaseti tatbik edilmeğe başlanmıştı. Bu yeni rejim hususî bir vergi teşkilâtı vazetmiş ve kanunlara karşı bütün tabayı müsavi kılmıştı. Bu şekil idare mükellefleri mümkün olduğu kadar az yüklemek istediğinden varidatı daha ziyade gümrük ve istihlak vergilere inhisar ettirmişti.

Feodaliite ve teşkilâtı gittikçe kayboluyordu. Nakliye vasıtalarının inkişafı, nakdî iktisadın inkişafı, şehir iktisadını millet iktisadiyatına kalbetmişti.

Bu devrin maliye siyasetini iktisat siyasetinden anlamak kabildir. Merkalizm başlı başına bir sistem arz etmekten ziyade bir çok tedbir mecmuası arz eden bir siyasettir.

Almanyada bazı profesör ve idare adamları prenslerin domen ve regal [*] idarelerine ait varidatı bazı nizam ve kanunlara tabi tutarlar.

Devletin dolayısıyla prenslerin iktisadî ve malî işlerine taalluk bu ilme (Kameralwissenschaft), müntesiplerine Kameralist namı verilmektedir. 17 inci asrın ortalarında teessüs eden bu mektebin en

[*] Domen devlet erazisi ve regal devlet inhisarı manasına gelir.

eski müntesipleri meyanında v. Seckendorff, v. Schröder, Becher, v. Pufendorff ve daha sonraki müntesiplerinden v. Justi ve Avusturyalı V. Sonnenfels'i zikredebiliriz. (Son ikisi 18 inci asra tesadüf eder).

Bunlardan Justi'nin devlet veya siyaset ilimlerine dair yazdığı iki büyük eserden "Staatswirtschaft ve Sytem des Finanzwesen,, (1752 ve 1762) uzun zaman istifade edilmiştir. Bunlarda maliye ile halkın refahı arasında münasebetten bahs olunmuş ve halkın refahını temin etmiyen devlet varidatının tezayüdü aleyhinde şiddetli kalem yürütülmüştür. Aynı fikirleri on sene sonra Adam Smith'in de yürüttüğünü göreceğiz.

Diğer devletlerde mali nazariyat Almanyadaki kadar sistematik bir surette ilerlememiştir. İngilterede, Fransada ve İtalyada domen varidatı Almanyada olduğu gibi mühim bir varidat kaynağı teşkil etmemiş ve masarif daha ziyade vergilerle karşılanmıştır.

18 inci asrın ikinci yarısında malî mesail daha ziyade iktisadî cepheden tetkik ediliyordu. Vauban ve Boixguillebert mer'i vergi sistemini tenkit ediyorlardı. Fizikrot mektebi kurucularından Dr. Ouesnay ziraatin biricik servet kaynağı olduğu ve ancak bunun "produit net,, hasılatı safiye getirdiği için verginin biricik vergi suretinde ziraattan alınmasını ileri sürmektedir.

Mamafih Montesquieu meşhur "Esprit des lois,, (1749) eserinde muhtelif devletlerin varidatlarından, vergilerinden devlet teşkilâtından ve cemiyet şeraitinden bahsetmişti.

İtalyada Broggia'nın 1743 yazdığı "Trattato dei tributî,, eserinde vergilerle meşgul olurken vergilerin basitleşmesile beraber direkt vergilerin real vergilere inkılabını ve gümrük ve istihlâk vergileri vaz'ını istemektedir. İskoçyalı J. Law ise daha ziyade devlet istikrazları ile meşgul olmuştur.

Klâsik iktisatçıların devrinde, iktisadî hayatın nazariyatı yapılırken mali mevzulara da temas ediliyor. Fakat mali mevzularda, iktisadî mevzularda olduğu gibi, yalnız Homo oeconomicus gözile tetkik ediliyor ve hukuku âmme ve siyasiye ile olan rabıtalı araştırılmıyor. Adam Smith meşhur "Wealth of nations,, milletlerin refah ve servetine dair yazdığı eserin (1776) beşinci cildinde mali mevzuları serbestî rekabet kaidesine göre tetkik etmekte ve vergi tarhı hakkında bazı esas kaideler vaz etmektedir. Adam Smith müteaddit vergi taraftarıdır.

Adam Smith'in bu nazariyeleri yalnız İngilterede değil, bütün

Avrupada ve Birleşik Amerika devletlerinde alâka uyandırmıştır. Nazariyelerin büyük bir kısmı son zamanlara kadar iktisat ve maliye kitaplarında mühim bir mevki işgal etmiş ve halen de etmektedir.

Adam Smith'den mada Ricardo'da maliye ile uğraşmıştır. Ricardo vergilerin istihsali müteessir ettiğini iddia ediyordu.

Büyük Fransız ihtilâli siyasî, içtimaî ve iktisadî hayatı sarsmıştı. Yeni şerait arayan yeni nizam yeni nazariyat sahasında yeni doktrin arıyordu.

Fizyokrat'ların ve klâsik mektebin ve Almanyada Kameralistlerin tesirleri yavaş yavaş unutuluyordu.

Devlet hakkındaki yeni telâkkilere nazaran devlet iç ve dış emniyeti muhafaza eden bir jandarma değil, cemiyetin en âli hizmetlerini yapacak bir organdır. Bu suretle devlete bir çok vazifeler yükletildi ve bu masraflara mukabil yeni vergiler, işletme varidatı hattâ istikrazlar gösterilmeğe başlandı.

Mutlak idare tarzından meşrutî idare tarzına geçiş bir çok yeni telâkkiler doğurdu.

19 uncu asrın yarısından itibaren içtimaî siyaset prensipleri vergicilikte büyük bir rol oynamaktadır. Amele zümresinin ortaya çıkması bu ceryanı kavileştirmiştir. İrat, intikal ve servet vergilerinin müterakki esaslara rapt edilişi bu zamanlarda başlar.

Devlet masraflarının artması devlet istikrazlarının ortaya çıkmasını intaç etmiştir. Devlet maliyesinden şehir ve komün maliyesinin ayrılışı yeniden bir çok masraf ve varidatın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Maliye ilmi bu terakkiyat ile birlikte yürümeğe mecbur kalmış ve bilhassa Almanyada fevkalâde inkişaf etmiştir.

Umumî harp ve onu müteakip senelerin iktisat ve maliyesi bu ilim sahasına ait neşriyatı arttırmıştır.

19 uncu asrın birinci yarısında en büyük finans eseri Almanyada intişar ediyor. 1832 de Rau tarafından neşrolunan "Ekonomi Politik'e,, ait üç ciltlik ders kitabının üçüncü cildi maliye ilmine aittir. Bu kitap uzun zaman yegâne maliye ilmi kitabı olarak tanınmıştır.

Rau'dan sonra yine Alman müelliflerinden Umpfenbach'ın (1859) L. V. Stein, Roscher'in (Finanzwissenschaft) maliye ilmine dair kitaplarını zikretmek icap eder.

Son asrın en büyük maliye eserini vücuda getirmek yine Alman alimi Adolf Wagner'e nasip olmuştur. 1877 de ve 1910 da intişar eden bu eser zengin, derin ve sistematik muhteviyat ile dün-

yanın her tarafında büyük bir şöhret kazanmış ve bir çok dillere çevrilmiştir.

Wagner finansal problemleri bilhassa içtimai cepheden tetkik eden bir müellif olarak tanınmıştır.

Diğer memleketlerde Almanyadaki kadar maliye ilmine ait esaslı eser yazılmamış ve daha ziyade küçük monografiler vücade getirilmiş veya mali mevzular iktisat kitapları arasına sıkıştırılmıştır. İngiliz müellifleri arasında bu zamana ait olanlardan (1840) John Stuart Mill ve Mac Culloch'u, Fransada J. B. Say'ı Amerika-da Hamilton'u zikredebiliriz.

1900 senesinden sonraki ilim hareketlerini, gelecek nüshada "Finans literatüründe bir dolaşma,, adlı bir makaleye bırakıyorum.

D. MUHLİS ETE

İstanbul Üniversitesi Ökonomi Doçenti